

# ***DESPRE CABALA ȘI FRANCMASONERIE***

## **MOSHE IDEL ÎN DIALOG CU VICTOR NEUMANN**

*Moshe Idel este un renumit istoric și filozof al misticii evreiești, profesor emeritus al Universității Ebraice din Ierusalim. E considerat unul dintre cei mai importanți specialiști din lume în studiul Cabalei. Cărțile sale au fost publicate în mai multe limbi și au un puternic ecou în mediile academice internaționale. Cunoașterea izvoarelor ebraice originale și perspectiva interdisciplinară a studiilor sale au condus la interpretări originale și necesare în studiul iudaismului, al istoriei religiilor și al istoriei intelectuale în general. Moshe Idel a fost oaspetele nostru în câteva ocazii, conferențind în cadrul Centrului de Studii Avansate în Istorie din Timișoara și primind (în 19 mai 2011) titlul de Doctor Honoris Causa al Universității de Vest. Curiozitatea pentru opera sa – cu deosebire pentru studiile dedicate Cabalei – se manifestă în diverse cercuri intelectuale. Dialogul de mai jos se referă la relația dintre Cabala și Francmasonerie, respectiv la influențele culturii și gândirii evreiești asupra Europei începând cu epoca Renașterii (VN).*

**Victor Neumann:** Intenția mea este să abordăm o temă provocatoare, puțin luată în considerare de presa culturală din România, anume Cabala și Francmasoneria. Prin câteva întrebări, vreau să schițez o posibilă introducere în dialogul nostru: Este interpretarea produselor intelectului o rezultantă a legăturii dintre individ și cosmos? Există, o dată cu Renașterea și Reforma, o schimbare majoră în viziunea religioasă? Atribuim magiei continuitățile sau schimbările de optică ale vieții spirituale? Putem afirma că francmasoneria speculativă este un contributor la marea sinteză dintre credință, știință și filozofie? Pentru început, ar fi util să lămurim: Ce rol are Cabala, profesată deopotrivă de exegeții evrei și creștini? De ce este important studiul Cabalei?

**Moshe Idel:** Cabala reprezintă o literatură vastă, scrisă de o mulțime de autori care au fost activi pe aproape toate continentele și au avut o influență foarte marcantă în cultura evreiască. Este aproape imposibil să înțelegi dimensiunile importante ale culturii evreiești fără Cabala. Din punctul meu de vedere este o necesitate, un imperativ de a cunoaște fiecare ceva pentru a înțelege dinamica culturii evreiești. În al doilea rând, Cabala a radiat din mediile evreiești în mediile europene generale, ceea ce s-a întâmplat deja în secolul al XV-lea. Atunci a devenit mai puternică într-o parte a culturii europene. Faptul este acum mult mai mult recunoscut decât înainte.

**V.N.:** În cartea *Perfecțiuni care absorb. Cabala și interpretare*, vorbești de o formă superioară de magie, de calitatea speculativă superioară a Cabalei comparativ cu astrologia. Este posibil un impact al ei asupra așa-numitei *Denkstruktur* (structura de gândire) în perioada tranziției de la medieval la modern, respectiv în vremea receptării Cabalei în mediile creștine? Să fi avut loc atunci o schimbare de paradigmă, asumarea ei devenind parte a felului de a gândi al europenilor?

**M.I.:** Poate că e prea mult să spunem schimbare de paradigmă, dar o influență importantă a avut loc. De exemplu, să vorbim de hermeneutica liberă sau radicală care intră în Cabala mult mai devreme, iar în secolul al XVI-lea se vede că interpretarea este mult mai liberă și mult mai radicală, influențând mediile creștine.

**V.N.:** În ce sens radicală?

**M.I.:** Radicală pentru că este vorba de o libertate mult mai mare de interpretare decât înainte. Cineva ia un verset biblic, schimbă ordinea literelor, creează cuvinte noi și le interpretează. Asta e ceva radical, așa ceva nu există în cultura europeană înainte și nu există nici astăzi decât într-un fel foarte modest. Acestea au intrat în *arta combinatorie*, au intrat până la Culianu, ca să dau un exemplu de român preocupat de aceasta. Culianu vorbește de câteva ori despre *ars combinatoria*. El citise Cabala. Dar nu este primul, au fost o mulțime de cabaliști creștini până la gânditori moderni, cazul lui Umberto Eco. E un exemplu de schimbare, e ceva radical, așa ceva nu se întâmplă din greșeală, aceasta e filozofie. Ideea de combinație există și la Leibniz. Filozofia germană idealistă este influențată de Cabala, cazul operei lui Schelling. Nu vreau să exagerez, dar există o influență care a schimbat câteva aspecte în gândirea europeană.

**V.N.:** Vorbești de o epocă mai târzie, după ce mișcarea cabalistă devenise cunoscută în Europa. E sfârșitul de secol al XVIII-lea și începutul de secol al XIX-lea. Să fie în discuție o durată lungă în care se petrece receptarea Cabalei?

**M.I.:** De la sfârșitul secolului al XV-lea, cabaliștii au avut o influență continuă, nu sporadică așa cum a fost înainte. Ea ajunge până la Derida. Deși a învățat ebraica, Derida a uitat totul și a luat-o de la început prin citirea cărților lui Gershom Scholem. Fără să spună de unde, el citează din Cabala. Influența e mult mai mare decât credem, dar nu este o schimbare de paradigmă. Impactul este foarte clar în toată literatura europeană ocultistă scrisă în special în secolul al XVII-lea. Cabala creștină este influențată de aceasta și există studii directe în acest sens. Unul dintre ele, cel mai important, e al lui Martinez de Pasquali. De fapt, el l-a inițiat pe Saint Martine, care a devenit șeful școlii masonice. Nu e o influență neglijabilă.

**V.N.:** Putem vorbi în acest caz de prezența unor societăți secrete, precedând francmasoneria speculativă a epocii moderne?

**M.I.:** Da, asta era. Cabala creștină fusese întotdeauna suspectă, pentru că a fost socotită un fel de prozelitism iudaic. Deși nu e adevărat. Era suspectată de catolici. La început fusese exclusă, apoi a devenit tolerată, chiar dacă cei ce o profesau se simțeau puțin amenințați. De exemplu, Guillaume Postel, care era cel mai mare cabalist creștin, fusese arestat de câteva ori. Nu pot să spun că numai din cauză că a fost un cabalist. El a fost arestat de câteva ori în Italia și în Franța. Era o figură foarte

interesantă. După Reformă, exista o suspiciune, o frică față de penetrarea (în lumea creștină, n.m., V.N.) elementului obscur, perturbator, iudaizant. Toți se întrebau: ce se va întâmpla cu lumea.

**V.N.:** În studiile și conferințele tale invoci foarte des rolul templului lui Solomon nu numai în gândirea iudaică, ci și în reconstrucția gândirii europene. Te-ai referit la Renașterea italiană. Vrei să detaliezi acest lucru, dând și câteva exemple. De ce templul lui Solomon devine un simbol și de ce devine principalul simbol al mișcării francmasonice moderne?

**M. I:** De fapt, sunt doi factori diferiți. Magia a intrat mult mai mult în gândirea evreiască și aceasta la sfârșitul secolului al XV-lea. Cât privește templul lui Solomon, acesta a fost considerat obiectul cel mai important, obiectul magic prin excelență al iudaismului. Templul este foarte important în iudaism. Accentul magic care s-a pus pe templu apare în momentul în care magia a avut o influență crescândă. Atunci templul devine marele talisman, atrăgând toată puterea divină. Aceasta se cuplează cu ceva total diferit și anume cu arhitectura apărută în Renașterea italiană. Templul este arhitectura prin excelență, cea mai importantă arhitectură religioasă din lume. Într-un asemenea moment s-a născut interesul pentru arhitectură, pentru cea italiană, pură, creștină. S-a născut și credința că arhitectura este mult mai mult decât o construcție, e un fenomen religios. În acel moment s-au interferat două orientări. Evreii veniseră cu o idee fără clădire, templul magic, iar creștinii cu o clădire fără o idee, arhitectura. Împreună, au construit o clădire foarte importantă, una ce reprezintă ideea magică, mistică și cabalistă, ceea ce s-a întâmplat la Florența. Apoi, a devenit de *bon ton* în toată Italia. Clădirea era mai mult decât un loc de rugăciune. De aici și până la francmasonerie, distanța a fost foarte mică, doar o problemă de interpretare. E vorba de un moment în care templul devenise ceva extraordinar de important din punct de vedere religios și care putea fi construit. Italienii au încercat să construiască teatre și au scris despre templu o mulțime de cărți. În secolul al XVI-lea se născuse o literatură în care mistica și Cabala creștină devin importante. De aici și până la francmasonerie, demersul a fost destul de simplu.

**V.N.:** Geneza filozofiei oculte a fost posibilă în Renaștere prin cercetarea tainelor tratatelor medievale manuscrise, a acelor de proveniență arabă și evreiască unde au fost identificate izvoarele astromagiei. Francmasoneria este prelungirea demersului spiritual petrecut în Renaștere.

**M.I.:** Așa cred. Potențele magice și simbolice ale Renașterii italiene au creat un punct de propagare pentru tot felul de dezvoltări posibile. Francmasoneria, care apare de fapt în secolul al XVIII-lea, se referă direct la Cabală. Uneori, legătura este ascunsă; alteori, este directă. În nici un caz nu e una ce trebuie să fie stabilită. Ea există. Problema este: care sunt strategiile de adaptare ale Cabalei? Ce a fost adaptat ori ce s-a luat din elementele ermetice ale Renașterii și ce nu? Cred că e o problemă mai degrabă filologică.

**V.N.:** În Renaștere sînt numeroase personalități care joacă un rol în transferul interpretării Cabalei de către francmasonerie. Care dintre acestea au avut un rol major în mișcarea cabalistă a Renașterii? În studiile tale aminteai de Johanan Alemanno, unul dintre marii cărturari evrei de la Mantova.

**M.I.:** Într-adevăr, dintre evrei, Johanan (Yohannan) ben Isaac Alemanno mi se pare cel mai important, pentru că a scris mult și pentru că îl putem citi. Din alt punct de vedere, el a fost unul din învățătorii evrei ai lui Giovanni Pico dela Mirandola. Așa că e clar transferul de care vorbeai.

**V.N.:** Avem vreo mărturie de la Pico dela Mirandola cum că ar fi învățat ebraica cu Alemanno?

**M.I.:** Există mărturii ale lui Alemanno. Nepotul lui Pico, Gianfrancesco, povestește și el cum Alemanno l-a instruit pe unchiul său, studiind cărți împreună. Atitudinea armonizantă față de multiplele învățături, cu deosebire a acelor iudaică și creștină, a însemnat înțelegerea Cabalei ca învățătură astromagică. Picco della Mirandola a avut o asemenea înțelegere. El a fost influențat de Moise Maimonides și de Toma d'Aquino, gânditorii care au pregătit schimbarea dogmei interpretative a relației dintre Om și Divinitate și care au contribuit la statuarea legăturilor conceptuale capabile să armonizeze credințele. Pico della Mirandola a oferit chiar o idee privind relația dintre Cabala și astrologie sau astromagie.

**V.N.:** Dar în cazul lui Marsilio Ficino?

**M.I.:** Cu Ficino e mult mai complicat. Există o relație identificată în ultimii ani, într-un mod care mi se pare definitiv. Cunoștințele lui Ficino despre Cabala sunt mult mai modeste decât ale lui Pico, dar există o altă sursă care mi se pare importantă. Leone Ebreo (Yehudah Abravanel) a venit în Italia după ce părăsise peninsula Iberică în 1496. Era un evreu de origine sefardă (spaniolă), foarte bun cunoscător al culturii evreiești și al Cabalei. La începutul secolului al XVI-lea a scris o carte care a devenit bestseller. El vorbește foarte frumos despre Cabala.

**V.N.:** Care e titlul cărții?

**M.I.:** *Dialoghi d'Amore*. Nu e o carte cabalistică, dar e una în care Cabala e menționată într-un mod sublim. Sunt o mulțime de dovezi. În secolul al XVI-lea, Cabala a fost cunoscută la Veneția, loc în care s-au scris zeci de cărți de Cabală creștină.

**V.N.:** Ceea ce interesează în epoca la care facem trimitere este progresul cunoașterii, respectiv cum pot fi reunite cele două perspective, cum anume acumulările intelectuale și spirituale ale antichității pot fi puse la lucru în beneficiul cunoașterii. Cum identificăm legătura cu societățile secrete? De ce transferul Cabalei în francmasonerie este important în înțelegerea bazelor culturale europene?

**M.I.:** Transferul se petrece în Italia și în Anglia. Aceasta din urmă a fost țara în care au apărut primele documente francmasonice. Transferul s-a făcut de două personalități care cunoșteau Cabala. Una este John Dee, care, printre altele, era și un cabalist creștin. Cealaltă, Giordano Bruno, care a călătorit în Anglia. Sunt teorii ale unor importanți cercetători potrivit cărora Cabala creștină ar fi fost cunoscută de aproape de toți intelectualii, inclusiv de Shakespeare. Frances A. Yates a fost una dintre cele mai mari cercetătoare ale epocii Renașterii în Anglia. Ea a scris o carte despre această temă, în care are un capitol întreg despre Shakespeare în calitate de cabalist creștin. Dacă are dreptate, înseamnă că, într-adevăr, Cabala se află undeva în centru și nu la margine. Eu sunt mult mai precaut și aceasta, pentru că dovezile sunt un pic cam șubrede. În orice caz, nu pot nici să zic că nu este nimic.

**V.N.:** În cartea sa, *The Rosicrucian Enlightenment*, Frances A. Yates se referă la John Dee, la renașcențiști și la rolul pe care l-au jucat aceștia în societățile secrete. Se referă și la Francis Bacon.

**M.I.:** Eu cred că este exagerat, dar nu zic că este total eronat. Din cauza aceasta eu vorbesc doar de oameni care au cunoscut Cabala sută la sută și care, în Anglia fiind, au fost în stare să o transfere foarte ușor. Ce s-a întâmplat la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea, când ajung și câțiva evrei în Anglia și situația devine mai complicată. Din acel moment, transferul devenise posibil. La Londra exista o comunitate evreiască, rabini și rabini cabaliști.

**V.N.:** Când anume francmasonii se referă întâia oară la Cabala, și-o însușesc și lucrează în temeiul ei?

**M.I.:** Eu nu pot să spun acum cu exactitate care a fost începutul, dar sunt documente foarte serioase. Din anul 1727 datează o discuție legată de Roger din Londra și o persoană care vine din Irlanda. Vorbim de un document în care termenul Cabala e scris în mod clar.

**V.N.:** Consideri Cabala ca jucând un rol în structurarea Marii Loji din Anglia, în transferul de cunoștințe și referințe ce stimulează geneza și evoluția primelor loji engleze?

**M.I.:** Răspunsul meu este da, dar după un da, abia atunci începe problema. Primul lucru este că centrul de interes este iudaic, iar templul nu este ceva creștin.

**V.N.:** Te referi la templul din interiorul francmasoneriei?

**M.I.:** Ideea de templu vine de la Solomon și știm că Iisus a prevăzut distrugerea templului. Viziunea creștină asupra templului este una negativă, pe când în cazul evreilor templul simbolizează permanent ceva foarte important.

**V.N.:** De ce?

**M.I.:** Pentru că evreii au dezvoltat o viziune rabinică în care iudaismul poate trăi fără templu, deși templul a fost important în trecut și va fi și în viitor. Între timp, sunt substituții: sinagoga e un

templu mic, acasă este ceva ca un templu în miniatură, așa că o construcție care să se numească templu nu există. Ideea de bază a iudaismului este că se poate trăi în afara centrului, cu speranța că centrul o să revină, centrul fiind templul. Așa că ideea este importantă în iudaism și nu pot spune că în iudaismul rabinic templul juca un rol zilnic. Dar, ca speranță mesianică sau utopică, templul rămâne foarte important. Evreii rabinici cred că, atunci când va veni Mesia, este clar că El va reconstrui templul.

**V.N.:** Cum se explică faptul că și în viața spirituală a francmasoneriei templul joacă un rol fundamental ? Cum e valorizat el în francmasonerie?

**M.I.:** Răspunsul nu poate să fie definitiv, dar există un răspuns. Iudaismul rabinic este bazat pe un ritual care este zilnic, din această cauză el nu are nevoie de templu. Ritualul masonic nu are loc zilnic, așa că are nevoie și de ritual și de un templu spre a se desfășura ceva mai intensiv. Pentru un cabalist sau necabalist al ritualurilor zilnice nu e esențială o legătură cu templul. În francmasonerie, ritualurile se desfășoară doar într-un moment și într-un anumit loc, deci e nevoie de o anumită intensitate, de o amplificare. Adică, de templu. Din punctul meu de vedere, aici văd un fel de compensație. Ritualul este relativ rar și atunci când are loc e nevoie de ceva solemn. Templul creează intensitatea necesară.

**V.N.:** Am observat acest aspect în templele pe care le-am vizitat la Paris, Washington, New York și Viena. Ele sunt impresionante. Acolo, în templele francmasonice, experimentul introduce o componentă culturală nouă, o structură de gândire alternativă, referințe care nu aparțin lumii obișnuite sau lumii profane și nu aparțin creștinismului în sensul propriu al cuvântului. Ele sunt un împrumut iudaic, dar transcend atât iudaismul, cât și creștinismul. Nu rămâne sută la sută nici dogma iudaică și nici cea creștină. Crezi că simbolistica templului lui Solomon devine nucleul tare în jurul căruia se structurează mișcarea și gândirea francmasonică modernă?

**M.I.:** Dacă vorbim de legenda atribuită lui Solomon, aceasta e legenda de bază.

**V.N.:** Nu ți se pare că poate fi o contradicție cu lumea creștină, în mijlocul căreia s-a dezvoltat mișcarea francmasonică? Există o ruptură sau un accept tacit? E o continuitate sau o discontinuitate între religie și francmasonerie?

**M.I.:** Dacă vorbim de formele pe care eu le cunosc și care sunt legate de arhitectul Hiram și de Solomon, acestea sunt lucruri foarte importante și ele vin din Biblia ebraică. Nu este exact o legendă evreiască, rolul lui Solomon nefiind întotdeauna strict pozitiv.

**V.N.:** Ce anume este negativ la Solomon?

**M.I.:** Negativ este faptul că a încercat să-l omoare pe Hiram. Regina Sheva se îndrăgostește de Hiram...În privința francmasoneriei este vorba de o creație nouă, plecată de la elemente iudaice, dar ele nu sînt identice. Există două momente care sînt complementare. De pildă, ideea că Hiram a învățat arhitectura în Egipt și apoi s-a dus la Tir. Această parte creează o viziune universală. Cineva care

cunoștea totul a venit la Ierusalim. Hiram intrase aici într-un fel mai universal decât arhitectul adus de Solomon, căruia i s-a spus ce are de făcut. Observăm că elementele de origine evreiască au fost altfel montate în cazul legendei francmasoneriei și ele nu reprezintă exact gândirea sau dogma iudaică.

**V.N.:** În accepțiunea ta, ce scop au avut francmasonii spre a modifica semnificația?

**M.I.:** Ceea ce pot să spun este că din Renaștere începe o sinteză între elementele evreiești, medievale și premedievale și acelea ermetice de origine egipteană. Viziunea aceasta este una amplă, cu elemente ermetice, neoplatonice și pitagoreice. Sinteza nu apare în francmasonerie pentru prima oară. Ea apare în Renaștere, la Florența, la Pico și la Ficino. Aici se află, de fapt, direcția ce va fi continuată în francmasonerie.

**V.N.:** Este idealul umanist al Renașterii reconstruit în perioada iluministă?

**M.I.:** Eu nu am spus umanist, umanismul pentru mine este altceva. Umanismul înseamnă să cunoști limbile, să cunoști textele și să ai o viziune critică. Eu vorbesc despre Renaștere în care e inclus mult mai mult elementul spiritual. De fapt, umanismul presupune mai mult critică, pe când Renașterea este un concept mai sintetic, simbiotic și eclectic. Eu vorbesc de Renaștere și nu de Umanism. De exemplu, în Renașterea italiană, la Florența, viziunea eclectică devine foarte pronunțată și sînt o mulțime de cărți eclectice în care Cabala se regăsește împreună cu literatura ermetică și pitagoreică. De fapt, acesta este substratul. Viziunea devine cunoscută în câteva țări europene, în Italia, Anglia, Germania, Franța, puțin și în Europa Centrală, de exemplu, la Praga. E vorba de o pregătire în care iudaismul este o parte dintr-un fenomen mult mai complex. Și fiecare centru avea sinteza lui. Nu există consens, dar ce e important e că toate împreună se regăsesc în francmasonerie, ceea ce crează un fond. Mi se pare o istorie clară. Praga este, cred, un centru important la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea. Acolo are loc un fel de pregătire. Pe de altă parte, la Amsterdam se păstrează pînă astăzi cea mai importantă bibliotecă ermetică. Ea nu a fost creată azi, ci are o istorie. Este o bibliotecă ermetică din secolul al XVII-lea. E limpede că lucrurile pot fi știute, că avem și dovezi palpabile. Toate cărțile lui Frances Yates vorbesc despre aceasta. Nu există carte în care elementul de filozofie ocultă, care înseamnă și Cabala și ermetică, să lipsească. Ea nu a scris despre francmasonerie, dar ceea ce scrie e valabil și pentru francmasoni.

**V.N.:** Citind cartea lui Frances Yates, am înțeles că Rosicrucianismul a stimulat mișcarea francmasonică și transferul de idei dinspre Renaștere spre Iluminism. Ce anume se pierde în acest timp al marii tranziții, cînd omul acumulează noi referințe?

**M.I.:** Dacă ne uităm la intelectualii secolului al XVII-lea, la figuri precum Locke și Descartes, atunci observăm că începe altceva. Nu e cazul lui Spinoza, care poate fi interpretat și din punct de vedere mistic. Este vorba de o literatură filozofică ce devine mult mai organică, nu și eclectică. Poți să citești cărți întregi ale lui Spinoza fără citate, sau pe cele scrise de Leibniz sau Descartes. Este o

filozofie mai abstractă, mai mentală, fără prea multă magie sau mai deloc, fără Cabală. Ei sunt precursorii Iluminismului, care nu începe cu Voltaire. Iluminismul francez continuă, într-un fel, o literatură ce debutează cu o sută de ani mai devreme și care a fost scrisă pe un ton diferit față de Renașterea italiană. Aceasta din urmă fusese eclectică și sintetică într-un mod fundamental, ceea ce nu e cazul cu literatura iluministă.

**V.N.:** Și Iluminismul are o componentă sintetică.

**M.I.:** Sintezele sunt diferite. Transformarea începe la mijlocul secolului al XVII-lea și continuă în Iluminism. Oamenii nu se mai bazează pe tradiție și revelații, ci doar pe gândirea lor.

**V.N.:** Apare un individualism, unul ce ignoră sensul vieții spirituale?

**M.I.:** Elementul critic ce apare la Spinoza devine mult mai pronunțat în Iluminism.

**V.N.:** Și, totuși, francmasoneria receptează ceea ce s-a petrecut în perioada precedentă. De ce e ea considerată o componentă majoră a Iluminismului și, pe de altă parte, altceva în interiorul acestei mișcări de idei?

**M.I.:** Nu e simplu a defini francmasoneria într-un mod pro- sau contra iluminismului. Desigur, sunt idealuri iluministe mai raționale. Dar este o fluctuație, o ambivalență, care păstrează și latura spirituală și elementul rațional. Trebuie studiat foarte profund pentru a vedea ce anume este acceptat și cum este acceptat de Iluminism.

**V.N.:** Și crezi că nu s-a făcut?

**M.I.:** Nu la nivel de experți. Eu am citit câteva cărți în care fiecare autor are agenda lui. Și dacă citești așa ceva, crezi că așa arăta Iluminismul.

**V.N.:** Adică, au introdus o componentă ideologică în modul în care au comentat epoca. Sau, depinde de caz....

**M.I.:** Ernst Cassirer a avut o agendă mult mai iluministă. Margaret Jacob nu cred că are o agendă, ea are altceva, se interesează mult mai mult de substratul social și civic decât de conținutul ideilor. Problemele sunt diferite. Adesea însă, studiile ignoră componente majore, întrucât autorii lor nu au instrucția necesară să înțeleagă ce e scris în ebraică, de exemplu. Ei nu știu ce se scrie într-un text vechi și nici nu discută. E adevărat, nu toate prezentările sunt identice.

**V.N.:** Care e diferența între simbolistica templului lui Solomon și astromagie?

**M.I.:** Nu știu exact ce însemna templul lui Solomon pentru evrei în perioada rabinică și prerabinică pentru că nu s-a discutat simbolistica. S-a discutat ideea generală potrivit căreia templul este foarte important ca centru ritual al iudaismului. În perioada biblică nu era o concepție astromagică. Poate că aceasta nici nu a existat în iudaism. În legătură cu templul, pînă în secolul al XII-lea, înainte de Cabala, filozofia astrologică e altceva. Apoi, apare un discurs mai detaliat ce își pune întrebări cu privire la templu, la materialele, locul și timpul când a fost construit. Toate primesc o explicație

astromagică, ceea ce în cazul lui Alemanno devine un adevărat tratat. În el sunt pagini în care ideea astromagică este foarte clară, templul este marele talisman, iar ritualul simbolizează atragere. În textele francmasonice pe care le cunosc, viziunea astromagică nu este așa de clară. De fapt, simbolistica este mai mult o experiență interioară decât o activitate ce generează posibile schimbări. Așa că, în viziunea francmasonică e vorba de o alegorie psihologică a templului și mai puțin de astromagie. Trebuie cercetat cum s-a întâmplat aceasta. Cărțile despre templu care au fost scrise în secolul al XVI-lea, n-au fost cercetate la modul serios. Ele sînt voluminoase. Probabil găsim câteva expresii în Renașterea italiană, poate și în Cabala, cu tendințe psihologice legate de importanța templului, a locului, dar accentul cade pe experiența interioară. E e un lucru ce mai trebuie studiat, nu pot să mă exprim mai clar.

**V.N.:** Din ceea ce am studiat, rezultă că astromagia a jucat un rol în mișcarea francmasonică și de aceea este deseori invocată. Ea ajută la comunicare, comuniune și la înălțarea spirituală din loji. Este o înălțare pe baza relației dintre suflet și spirit, pe care o regăsim ca referință în multe dintre textele scrise în perioada de formare a francmasoneriei moderne. Exegeții francmasoneriei se referă la o componentă renașcentistă, de fapt, la una iudaică și la una renașcentistă de sorginte italiană. Aceasta se repetă în interiorul vieții spirituale masonice de-a lungul secolelor moderne. În speță, în secolul al XVIII-lea, secolul următor schimbând câteva sensuri. Astromagia rămăsese o componentă majoră, iar crezul francmasonic se învâрте în jurul acestui concept de astromagie. Pînă la urmă e un concept cheie al limbajului francmasonic.

**M.I.:** Am văzut tot felul de semne astrologice.

**V.N.:** Consideri că francmasoneria secolului al XVIII-lea a avut un rol în cultura universală, respectiv în aceea europeană? Unde o situăm pe aceea națională născută o dată cu aspirațiile politice ale secolului al XIX-lea?

**M.I.:** Mi-e mai ușor să vorbesc de francmasoni decât de francmasonerie. Să dau un nume cunoscut. Goethe, de exemplu. Francmasonii au jucat un rol foarte important în politică, inclusiv în Revoluția Franceză. Aceasta mi se pare destul de clar din punct de vedere cultural. Problema mea este cum putem vedea gândirea (nu viziunea) francmasonică în detaliu în cărți ca ale lui Goethe. E insuficient să spui că unul sau altul e francmason și mult mai important este să înțelegi cum anume francmasoneria a fost tradusă de Goethe în creația sa.

## **ADDENDUM**

**V.N.:** Cum privești prima escală la Timișoara și experiențele avute în comunitatea intelectuală a orașului?

**M.I.:** Faptul că eu descopăr România, că eu m-am născut aici și am copilărit aici, nu înseamnă că știu ce este România. E clar. În vremea copilăriei, am ieșit de câteva ori din Târgu Neamț, ceea ce nu însemna prea mult. Așa că, din numeroase puncte de vedere, descopăr acum România. Mi-aduc aminte că atunci când m-am reîntors pentru prima oară în 1997, la o oră după ce am aterizat, eram la un hotel și a venit la mine un grup de la televiziunea publică să mă întrebe ce cred despre România astăzi. Nu văzusem încă nimic, era întuneric, și le-am spus că nu știu nimic pentru că nu am văzut nimic. Acest lucru s-a schimbat între timp. Sigur, România era, în copilăria mea, comunistă și nu am avut o experiență de lungă durată în acea perioadă. Se vede că totul s-a schimbat, că este un polițist acolo și nu mă uit la el. Și nu-mi pasă ce gândește el. Eu sînt liber să schimb dolari. În prima zi n-am crezut că e adevărat, am schimbat o mulțime de dolari la București ca să fiu sigur că e adevărat. Redescoperirea României e un proces lent, dar știu că s-a schimbat. Nu sunt întotdeauna foarte convins că ceea ce văd este foarte solid. E limpede că schimbările sunt enorme în comparație cu ceea ce a fost. Nu știu dacă voi puteți vedea aceasta. Diferențele sunt enorme, libertatea de gândire, de expresie, cărțile, circulația în lume.

**V.N.:** Cum se face că tu privești lucrurile mereu într-o notă mai echilibrată, mai optimistă comparativ cu cei ce trăim aici, descoperind și admirând latura pozitivă? Ai o disponibilitate sufletească? Crezi că relația ta cu lumea înconjurătoare e una care cuprinde, cum observa Sorin Antohi, o componentă românească?

**M.I.:** Da, eu văd un echilibru, nu spun că aici totul este ideal. Îți dau un exemplu. Eu cred că cine a profitat cel mai mult de schimbările României este lumea universitară. Poți să spui ce vrei, să scrii ce vrei, să cumperi cărți, să călătorești când vrei, toate acestea nu existau înainte. Dacă însă vizităm un sat, diferențele dintre trecut și prezent sunt mult mai mici comparativ cu mediile universitare. Sătenii profită mult mai puțin. E adevărat, au și ei libertate de gândire, dar nu s-au interesat nici atunci și nici acum de libertatea de gândire. Este foarte important pentru tine, dar nu pentru ei. Din ceea ce am văzut, schimbările foarte mari sînt acelea urbane. Sunt și elemente negative, antisemitismul explicit este foarte mare, problemele de sănătate la fel.

**V.N.:** Îți recunoști o componentă românească în dezvoltarea ta intelectuală ?

**M.I.:** Sincer, e foarte complicat. Problema ține, poate, de inconștient. Eu niciodată nu am negat că sunt din România. Am citit în română și am declarat peste tot aceasta, dar ca să spun exact ce e componenta mea românească e dificil. Ce pot să spun? Am citit o mulțime, cunosc literatura română destul de bine, iar dacă vorbesc româna înseamnă că există o influență în gândirea mea. Nu e chiar o problemă românească, ci e una central-europeană și est-europeană. De fapt, am copilărit în România, dar într-un cartier în care vorbeam idiș. Dacă vrei să spui că asta-i România, poți să spui, dar nu e exact. E una din componentele mele. Acasă am învățat idiș, la școală am învățat româna. Am citit literatura franceză în limba franceză, literatura rusă în limba rusă, ambele devenind foarte importante pentru mine. Așa că nu pot să fac o deconstrucție.

**V.N.:** Mulțumesc, Moshe, pentru informațiile, ideile și interpretările împărtășite. Aidoma celor ce te-au urmărit cu interes și cu un mare câștig intelectual cu ocazia conferințelor tale de la Timișoara, aștept să revii cât mai des printre noi. Voi fi deosebit de încântat să reluăm și să aprofundăm prin reflecție tema legată de universul Cabalei și al Francmasoneriei, precum și aceea la fel de captivantă privind mistica religioasă iudeo-creștină născută în Carpații de Nord.

(Dialog publicat inițial în revista *Orizont*, nr.8/2010, revăzut în aprilie 2020).